

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
(повне найменування вищого навчального закладу)

Історичний факультет
(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра історії України
(повна назва кафедри)

Дипломна робота

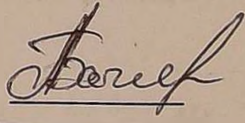
магістра
(освітньо-кваліфікаційний рівень)

на тему: «Козацьке здобичництво в умовах Великого Степового
кордону (XVI – перша половина XVII ст.)»

«Cossack spoils in Steppe large frontier (XVI - first half XVII centuries)»

Виконала: студентка денної форми навчання
спеціальності 8.02030201 Історія

Амеліна Оксана Сергіївна

Керівник д.і.н., проф. Бачинська О.А.

Рецензент д.і.н., проф. Дьомін О.Б.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

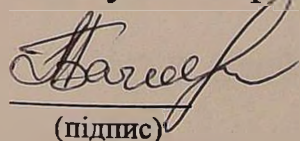
№ 10 від 17.05 2017 р.

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № 24 від 12.06.2017 р.

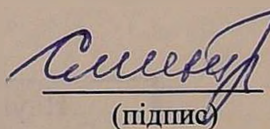
Оцінка Відмінно 1А 198
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

(підпис)

Бачинська О.А.
(прізвище, ініціали)

Голова ЕК

(підпис)

Сминтина О. В.
(прізвище, ініціали)

Одеса – 2017

Ш/к 427988

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Історіографія та джерельна база дослідження.....	9
1.1. Вивчення проблематики козацького здобичництва в ХІХ – на початку ХХ ст.....	9
1.2. Історіографія 20-80-х рр. ХХ ст.....	12
1.3. Дослідження питання козацького здобичництва на сучасному етапі.....	15
1.4. Джерельна база дослідження.....	22
1.5. Термінологічні особливості та методологічна основа роботи.....	27
Розділ 2. Великий Степовий кордон України як фактор формування козацького здобичництва в ХVІ ст.....	33
2.1. Вплив Великого Степового кордону України на формування військово-побутової культури козацтва.....	33
2.2. Становлення та складові козацького здобичництва у ХVІ ст.....	39
2.3. Роль прикордонних старост у здобичницькому промислі козаків	49
Розділ 3. Трансформація козацького здобичництва в «хліб козацький» у кінці ХVІ – першій половині ХVІІ ст.	58
3.1. Вплив процесу інституалізації українського козацтва на здобичництво	58
3.2. Структура козацької здобичі в походах кінця ХVІ – першої половини ХVІІ ст. «Козацький ясир».....	64
3.3. Здобичницькі шляхи козаків.....	73
Висновки.....	79
Список джерел та літератури.....	82

ВСТУП

Актуальність. Історія українського козацтва є однією з провідних тем української та зарубіжної історіографії. Справа в тому, що козацтво безпосередньо вплинуло на державотворчі процеси в Україні. Козацтво як явище середньовічного українського суспільства відоме не лише своїми військовими здобутками та подвигами, а й специфічним способом життя, веденням господарства та культурою. Саме останні аспекти діяльності козацтва викликають неабиякий інтерес сучасників, тому що «...не завжди історія козацтва досліджувалась об'єктивно» - стверджує О. Олійник [71, с.45]. Проте, історія козацтва асоціюється переважно із Запорозькою Січчю, Хмельниччиною та Гетьманщиною, тому більшість питань, які розкривають феномен українського козацтва, залишаються поза увагою широкого кола науковців, дослідників, тим паче пересічних громадян.

У XVI - першій половині XVII ст. були закладені основи козацької побутової й військової культури та світогляду. Зазначений період став переломним рубежем соціокультурної трансформації українського козацтва, що вплинув на формування уявлень про нього не тільки в той час, а й подальших історичних дослідженнях. Тому не є дивним, що українське козацтво на сторінках вітчизняної історії поставало в ролі «лицарства» степового порубіжжя. Широко висвітлювалася тематика захисту українських земель козаками від турецько-татарських нападів. Однак, зворотна взаємодія козацьких походів проти турків, татар, ногайців залишалася поза увагою істориків. Тільки в останні десятиліття дослідники почали говорити про козацькі походи на тюркські суспільства та їх вплив на соціокультурні особливості українського козацтва. Як зауважив В. Брехуненко: «На зламі XX–XXI ст. проблема наслідків козацьких походів на Туреччину й Крим плідно концептуалізувалася» [45, с. 96]. У західноєвропейській та вітчизняній історіографії така тенденція актуалізувалася в контексті

вивчення впливу Великого Степового кордону, що проходив через територію України до XVIII ст.

Однією зі складових козацької військової взаємодії з тюркським світом стало здобичництво, в якому відобразилася вся специфіка порубіжного способу життя козацтва. Актуальність дослідження обумовлена тим, що образ українського козацтва у вітчизняній історіографії був міфологізований. Вивчення тематики козацького здобичництва дозволило дослідити феномен козацтва більш широко, разом із тим і з точки зору тюркських спільнот.

Дослідження теми актуальне і в контексті розвитку історичної науки, оскільки, незважаючи на вагомий історіографічний доробок станом на сьогодні, не створено окремого історичного дослідження саме з теми козацького здобичництва, яке здебільшого розглядається науковцями як один із аспектів військової та економічної діяльності козаків. У нашій роботі акцентуємо увагу на зародженні, розвитку та трансформації здобичництва в козацькому середовищі кінця XVI – першої половини XVII ст. у межах Великого Степового кордону.

Мета: вивчити процес формування та трансформації козацького здобичництва в межах Великого Українського Степового кордону в XVI – першій половині XVII ст.

Відповідно до мети визначено наступні завдання:

- проаналізувати стан наукової розробки теми та виокремити малодосліджені й дискусійні питання;
- охарактеризувати джерельний комплекс дослідження;
- вивчити вплив Великого Українського Степового кордону на особливості формування козацьких ватаг та побутової культури в XVI ст.;
- висвітлити важливість впливу зовнішньо- та внутрішньополітичних факторів на трансформацію здобичницької діяльності козаків;

- простежити роль козацьких інституцій (реєстрового козацтва та Запорозької Січі) на формування поняття «хліб козацький»;
- схарактеризувати вплив здобичництва на економічну діяльність козаків;
- дослідити структуру козацької здобичі та її ідеологічне обґрунтування;
- з'ясувати наявність здобичних шляхів козаків;
- визначити етапи трансформації козацького здобичництва.

Об'єкт дослідження: українське козацтво XVI – першої половини XVII ст.

Предмет дослідження: здобичницька діяльність козаків XVI – першої половини XVII ст.

Хронологічні рамки роботи: XVI – перша половина XVII ст. Нижня межа обумовлена періодом формування та становлення основ побутової й військової культур, світогляду українського козацтва. Верхня межа пов'язана з трансформацією ідеї здобичництва та його ідеологічного обґрунтування у козацькому середовищі.

Територіальні межі роботи: Причорноморські та Приазовські степи, Південна Україна як територія, через яку проходив Великий Степовий кордон та основна зона походів і здобичницької діяльності козацтва.

Методи дослідження. У роботі було використано загальнонаукові (аналіз, синтез, систематизація, класифікація, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-хронологічний, історико-порівняльний, ретроспективи, кількісно-статистичний) методи. Принцип історизму й об'єктивності, слугували для узагальнення історичних подій на основі науково-критичного аналізу всього комплексу джерел та літератури стосовно предмета дослідження.

Відповідно до принципів історизму проаналізовано процес формування та трансформації козацького здобичництва в зазначений період. Порівняльно-історичний метод допоміг порівняти ставлення козаків до брата здобичі та їхнє обґрунтування цього в різні періоди існування

здобичництва. Історико-хронологічний метод дав змогу виділити етапи даного процесу. Дослідження типології козацької здобичі було зроблене за допомогою загальнонаукових методів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше

- здійснено комплексний аналіз наукової проблеми козацького здобичництва XVI – першої половини XVII ст.;
- визначено структуру та ідеологічне обґрунтування козацького здобичництва;
- досліджено етапи трансформації козацького здобичництва;

уточнено та обґрунтовано

- вплив Великого Степового кордону України на формування явища здобичництва в козацькому середовищі;
- термін «козацький ясир» та визначено його складові;
- основні напрямки козацького здобичництва;
- типологію козацької здобичі;
- вплив процесу інституалізації українського козацтва на явище здобичництва;
- роль прикордонних старост в здобичницькому промислі козаків;
- причини здобичницьких походів козацтва;

набуло подальшого розвитку

- дослідження козацького ясиру та шляхів використання полонених;
- дослідження жіночого та дитячого полону як складової козацького ясиру;
- дослідження географічних шляхів (морських та сухопутних), якими користувалися козаки під час своїх походів, та їхнє співвідношення з торговими й татарськими шляхами;

систематизовано та узагальнено

- історіографію та джерельну базу дослідження;

- доцільність використання термінів «здобичництво», «Великий Степовий кордон», «козацький ясир» у подальшій науковій розробці теми.

Практичне значення роботи зумовлюється тим, що зібраний фактологічний матеріал і зроблені узагальнення та висновки, які можуть бути використані в подальших дослідженнях з історії українського козацтва, зокрема в контексті міжнародної ситуації зазначеного періоду, україно-тюркських зв'язків, краєзнавчих досліджень, пов'язаних із регіоном причорноморських степів.

Апробація. Результати дослідження у вигляді доповідей та повідомлень виголошені на наукових конференціях: Республіканська науково-практична конференція «Україна – Кубань: питання історичної і культурної взаємодії» (м. Київ, 14 грудня 2013 р.), XVI Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених «Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених» (м. Черкаси, 24 – 25 квітня 2014 р.), Всеукраїнська наукова конференція «Українське козацтво і тюркський світ наприкінці XV – першій третині XIX ст.» (м. Нікополь, 18 – 20 липня 2014 р.), Шості Всеукраїнські Драгоманівські читання «Україна в європейській та світовій історії: актуальні проблеми сучасного наукового і освітнього дискурсу» (м. Київ, 30 жовтня 2014 р.), Міжнародна наукова конференція «Взаємини між Україною та Туреччиною: козацька доба 1500 – 1800 рр. (м. Сакарія Туреччина, 3 – 5 листопада 2014 р.), XIII Міжнародна науково-практична конференція: Шевченківська весна (м. Київ, 1 квітня 2015 р.), Круглий стіл «Османсько-українські взаємини в Північному Причорномор'ї: козацька доба» (м. Одеса, 21-22 квітня 2016 р.), Міжнародна наукова конференція «Україна-Європа-Схід: проблеми та перспективи сучасної гуманітаристики» (до 90-річчя від дня народження Ярослава Дашкевича) (м. Львів, 13-14 грудня 2016 р.), 73-а звітна студентська наукова конференція ОНУ ім. І. І. Мечникова (м. Одеса, 25 квітня 2017 р.).

Публікації. Основні положення роботи відображені в дванадцяти статтях, опублікованих у матеріалах наукових конференцій і наукових збірниках, дві з яких – в наукових фахових виданнях [37; 38] та одна у науково-метричному часописі [36]. Загальним обсягом 4,0 друк. арк.

За **структурою** робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел та літератури.

Перший розділ «Історіографія та джерельна база дослідження» у якому, проаналізовано ступінь наукової розробки теми й охарактеризовано стан джерельної бази дослідження. Окреслено основні проблеми та напрямки, над якими працювали історики, та їх досягнення при вивченні вище зазначеної теми. Також у розділі зазначені термінологічні особливості роботи та методи, які були використані в ході наукового дослідження.

Другий розділ «Великий Степовий кордон України як фактор формування козацького здобичництва в XVI ст.». У цьому розділі розглядається вплив Великого Степового кордону, який пролягав через територію України, на формування козацького здобичництва як явища військової-побутової культури козаків. Також визначається зміст козацького здобичництва на початковому етапі його існування. Подається аналіз складових козацького здобичництва зазначеного періоду та роль прикордонних старост у здобичницькому промислі козаків.

У третьому розділі «Трансформація козацького здобичництва в «хліб козацький» у кінці XVI – першій половині XVII ст.» досліджується процес трансформації козацького здобичництва, безпосередньо пов'язаного з інституалізацією українського козацтва в Запорозьку Січ та козацький реєстр. Акцентується увага на структурі та ідеологічному обґрунтуванні козацької здобичі кінця XVI – першій половині XVII ст. Також розглядається питання географічних шляхів, які використовувалися козаками під час їхніх походів на татар, турок та ногайців.

У висновках узагальнено результати наукового дослідження та сформовано основні положення дипломної роботи.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши літературу та джерела, ми дійшли наступних висновків, які виносяться на захист:

Історики XIX – початку XX ст. поставили питання козацького здобичництва до наукового розгляду. Також запропонували поняття «козацького здобичництва», яке розглядали в контексті військового промислу козаків. Радянські історики додали економічне та соціальне обґрунтування козацькій здобичі. Сучасна історична наука акцентує увагу саме на соціокультурних особливостях здобичництва, розглядаючи його зміст та трансформацію з точки зору впливу Великого Степового кордону, який проходив через територію України до кінця XVIII ст.

Визначено, що наявний джерельний комплекс складається з опублікованих джерел та є доволі репрезентативним, і дозволяє дослідити процес формування та трансформації здобичництва в козацькому середовищі. Проте, питання структури козацького здобичництва та козацького ясиру XVI ст. залишаються малодослідженими через фрагментарність джерел.

Досліджено, що зародження та формування козацтва відбувається в межах Великого Степового кордону, що безпосередньо позначилось на одному з перших аспектів козацької життєдіяльності – побутовій культурі, яка в XVI ст. характеризується поєднанням місцевих традицій із запозиченими економічними та військовими традиціями інших народів, переважно татар, бо саме останні кочували в межах цього кордону. Фактично традицію захоплення здобичі козацькі ватаги запозичили в татар, але під впливом власних традицій вона набула ряду соціокультурних особливостей і стала феноменом українського козацтва.

З'ясовано, що козацьке здобичництво пройшло два етапи своєї трансформації. Перший – у XVI ст., коли військова здобич для козаків була перш за все ресурсом для виживання, своєрідним промислом, в

організації якого провідну роль займали прикордонні старости, отримуючи від цього як особисту економічну, так і державну політичну користь. Разом із тим старости виступали в ролі очільників козацтва, що сприяло його консолідації й подальшій трансформації здобичництва. Походи, які організовували старости, можна поділити на декілька видів. Однак, під час усіх походів і старости, і козаки отримували перш за все економічну вигоду, що і обґрунтовувало козацьке здобичництво XVI ст.

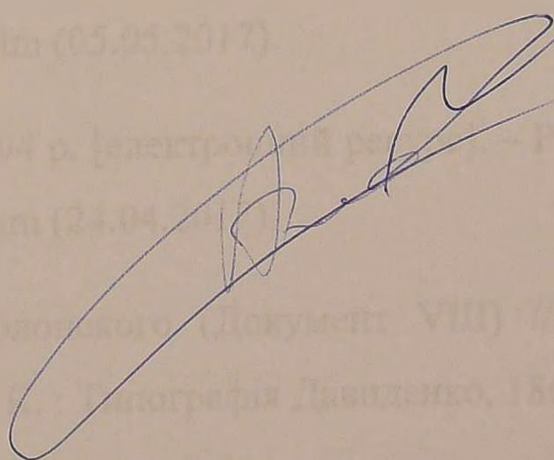
Хронологічні рамки другого етапу - кінець XVI - перша половина XVII ст. У зазначений період відбувається процес інституалізації українського козацтва в Запорозьку Січ та реєстрове козацтво. Саме в цей час звичайне козацьке здобичництво, що носило суто економічний характер, трансформується в «хліб козацький», набуваючи ідеологічного обґрунтування: захист рідної землі від татарської агресії, збереження православної віри від мусульманського ворога та визволення українських бранців із турецького полону. Також відбуваються зміни в ставленні самих козаків до здобичі та її обґрунтуванні.

Аналіз джерел дозволяє розділити козацьку здобич XVI – першої половини XVII ст. на певні типи. Так, пріоритетним видом здобичі цього періоду стає худоба (вівці, корови, бики, воли та коні). Не менш важливим для козаків був грабунок татарських і турецьких купців, кораблів, а також посольств. Вони в якості здобичі захоплювали дорогоцінності, коштовне каміння, тканини та гроші. Значними для козацьких ватаг були захоплені під час сутичок із татарами зброя та гармати.

Уточнюємо термін «козацький ясир», під яким ми розуміємо захоплення козаками тюркських, російських та польських полонених. Зазначений тип здобичі залишається малодослідженим. Козацький ясир набув свого поширення з другої половини XVI ст.; людський полон, який складав основу здобичництва, мав різні шляхи подальшого використання: обмін на українських полонених, продаж на невільничих ринках та отримання викупу за окремих полонених. Проаналізувавши вище зазначені згадки про набіги

козаків, ми дійшли висновку, що часто згадується шлях використання чоловічого полону. Про те, куди далі переправляли жінок та дітей, не вказується. Цілком вірогідно, що жінок також обмінювали на українських невольниць, частково продавали. Дітей, до речі, не вказано якої саме статі, чи дівчат чи хлопчиків, скоріш за все забирали в козачата на Січ. Знову ж таки за прикладом турецьких яничар.

Таким чином, козацьке здобичництво виникло в XVI ст., пройшовши етапи свого формування та становлення, і в першій половині XVII ст. під впливом різних факторів, воно трансформувалося в «хліб козацький» і стало феноменом українського козацтва, порівняно із практикою захоплення військової здобичі в інших народів світу.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Abrahamowicz Z. Katalog dokumentów tureckich : dokumenty do dziejów Polski i krajów óściennych w latach 1455-1672. – Cz. 1. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1959.
2. Lietuvos Metrika. – Kn. 15. – Vilnius : Žara, 2002. – 446 p.
3. Peyssonnel Ch. Observations historiques et géographiques, sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube & du Pont-Euxin. – Paris, chez N.M.Tillard libraire, 1765. – P. 346.
4. Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. – Kraków, 1887. – S. 358. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.starbel.narod.ru/el/st.htm> (24.04.2017).
5. Г. Л. де Боплан. Опис України. Пер. з фр. Я.І.Кравця, З.П.Борисюк. - Київ, 1990. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/boplan/opys.htm> (05.05.2017).
6. Еріх Лясота Щоденник 1594 р. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/suspil/sus17.htm> (24.04.2017).
7. Жалоба пана Юзефа Яблонского (Документ VIII) // Архив Юго-Западной России. – Ч.3. – Т.1. – К. : Типографія Давиденко, 1863. – 433 с.
8. З інструкції посольству в Крим Г. К. Волконського і П. Євдокимова, липня 1614 (Документ 11) // Документи з російських архівів з історії України [Текст]. Документи до історії українського козацтва (1612 - 1620) .– Т. 1. – Львів, 1998. – 442 с.
9. З наказу посланцям в Крим О. «Лодиженському і П. Данилову, 24 жовтня, 1613 (Документ 2) // Документи з російських архівів з історії України

[Текст]. Документи до історії українського козацтва (1612 - 1620). – Т. 1. – Львів, 1998. – 442 с.

10. З повідомлення послів в Туреччину С. Протасьєва і М. Данилова, 24 жовтня 1614 (Документ 14) // Документи з російських архівів з історії України [Текст]. Документи до історії українського козацтва (1612 - 1620). – Т. 1. – Львів, 1998. – 442 с.

11. З повідомлення пристава при російському посольстві в Туреччину І.Ададуrow, січень 1615 (Документ 16) // Документи з російських архівів з історії України [Текст]. Документи до історії українського козацтва (1612 - 1620). – Т. 1. – Львів, 1998. – 442 с.

12. З повідомлення російських послів в Туреччині С. Протасьєва і М. Данилова, 7 жовтня 1614 (Документ 13) // Документи з російських архівів з історії України [Текст]. Документи до історії українського козацтва (1612 - 1620). – Т. 1. – Львів, 1998. – 442 с.

13. З реляцій посольства в Крим О. Лодиженського і П. Данилова, жовтень 1613 — серпень 1614 (Документ 3) // Документи з російських архівів з історії України [Текст]. Документи до історії українського козацтва (1612 - 1620). – Т. 1. – Львів, 1998. – 442 с.

14. Запис в Азовському розрядному шатрі свідчення усманського сина боярського Степана Найдьонова про обставини його перебування в ясирях у Криму та на Кубані, серпень 1696 р. // Степове порубіжжя XVII – поч. XVIII ст. у документах Державного архіву Воронежської області РФ / упор. В. Грибовський. – К., 2016. – 122 с.

15. Згадки про перші напади козаків на Хаджибей // Історія Хаджибея (Одеси) 1415 – 1795. – Одеса : «АстроПринт», 2000. – 370 с.

16. Из письма турецкого султана Мурата III польскому королю Сигизмунду III Вазе о походах казаков в Молдавию с требованием

разгромить казаков, 22 февраля 1590 год (Документ № 63) // Исторические связи народов СССР и Румынии. – Т. 1. – М., 1965. – 364 с.

17. Инструкция Волынского дворянства послам, отправленным на Варшавский сейм // Архив Юго-Западной России. – Ч. 3, т. 1. – К. – 1863. – 553 с.

18. Ібраїм Бата до Жигмонта І; просить зробити справедливість з свовольними людьми з України, що пограбили волоську землю. — Без місця, жовтень-падоласт 1531 р. // Жерела до історії України-Руси. Матеріали до історії української козаччини. Том 1. Документи по рік 1631. – Т. 8. – Львів: Видавництво Наукового Товариства імені Шевченка, 1908. – 475 с.

19. Лист гетьмана Війська Запорозького Криштофа Косинського до короля Речі Посполитої Зигизмунта ІІІ, вересень 1592 р. (Документ № 20) // Документи українського козацтва XVI – першої половини XVII ст.: універсали, листування, угоди, присяги / Упор. В. Брехуненко. – К., 2016. – 608 с.

20. Лист секретаря короля шведського короля Густава Адольфа до Війська Запорозького, липень 1631 р. (Документ № 253) // Документи українського козацтва XVI – першої половини XVII ст.: універсали, листування, угоди, присяги / Упор. В. Брехуненко. – К., 2016. – 608 с.

21. Лист старшого Війська Запорозького Григорія Лободи до великого коронного гетьмана Яна Замойського, січень 1596 (Документ № 42) // Документи українського козацтва XVI – першої половини XVII ст.: універсали, листування, угоди, присяги/Упор. В. Брехуненко. – К., 2016. – 608 с.

22. Лист старшого війська Запорозького Прокопа Сараповича до короля Речі Посполитої Зигмунта ІІІ, березень 1600 (Документ № 61) // Документи

українського козацтва XVI – першої половини XVII ст.: універсали, листування, угоди, присяги/Упор. В. Брехуненко. – К., 2016. – 608 с.

23. Причини ходіння на поля в погоню за татарами пана Претвича і виявлення його невинуватості через його послуги тут нижче описані, з обмовами проти скарг підданих турецького султана // Історія Хаджибея (Одеси) 1415 – 1795 рр. в документах / За ред. Гончарука Т. – Одеса: «АстроПринт», 2000. – 370 с.

24. Протокол допиту в Азовському розрядному шатрі кримського татарина Кара-Алі, який привіз до Азову полоненого російського стрільця Федора Хомута для обміну на свою сестру, взяту в полон запорожцями біля фортеці Казикермен (Документ № 16) // Степове порубіжжя XVII – поч. XVIII ст. у документах Державного архіву Воронежської області РФ / упор. В. Грибовський. – К., 2016. – 122 с.

25. Список вещей отнятых Сеньком Полозовичем (Документ I) // Архив Юго-Западной России. – Ч.3.- Т.1.- К.: Типографія Давиденко, 1863. – 553 с.

26. Сулейман I до Сигізмунда I, серпень 1538 // Жерела до історії України-Руси. – Т. 8. – Львів: Друкарня НТШ, 1908. – 415 с.

27. Султан Сулейман до Жигмонта I; дає пояснення в угорських справах; жадає покарання свовольних, що находили кілька разів на степову людність і на Очаків. — Без місця, жовтень-падолист 1542 р. // Жерела до історії України-Руси. Матеріали до історії української козаччини. Том 1. Документи по рік 1631. – Т. 8. – Львів: Видавництво Наукового Товариства імені Шевченка, 1908. – 475 с.

28. Султан Сулейман до Жигмонта I; жадає справедливості з свовольних людей, що кілька разів нападали на степових мешканців, на Очаків і все надморе. — Константинополь, кінець мая 1541 р.) // Жерела до історії України-Руси. Матеріали до історії української козаччини. Том 1. Документи

по рік 1631. – Т. 8. – Львів: Видавництво Наукового Товариства імені Шевченка, 1908. – 475 с.

29. Султан Сулейман до Жигмонта I; просить звернути річи одного купця, що помер на Україні; жадає справедливости з браславських підданих, що убили і пограбили вівчарського писаря. Адріанополь, червень-липень 1538 р. // Жерела до історії України-Руси. Матеріали до історії української козаччини. Том 1. Документи по рік 1631. – Т. 8. – Львів: Видавництво Наукового Товариства імені Шевченка, 1908. – 475 с.

30. Султан Сулейман до Жигмонта I; просить покарати людей, що убили в Камінецькім ловіті турецького купця з товаришами і побрали їх товари. «На урочиську», липень-серпень 1534 р. // Жерела до історії України-Руси. Матеріали до історії української козаччини. Том 1. Документи по рік 1631. – Т. 8. – Львів: Видавництво Наукового Товариства імені Шевченка, 1908. – 475 с.

31. Український степовий кордон в середині XVI ст. (спогади барського старости Бернарда Претвича) // упорядник Мальченко О.Є. – Запоріжжя - Київ: «Тандем-У», 1997. – 84 с.

32. Универсал Короля Стефана Батория (Документ VI) // Архив Юго-Западной России. – Ч. 3. – Т. 1. – К.: Давиденко, 1863. – 553 с.

33. Універсал польського короля та великого князя Великого князівства Литовського і Руського Зигмунта Августа козакам, 20 листопада 1568 р. (Документ № 2) // Документи українського козацтва XVI – першої половини XVII ст.: універсали, листування, угоди, присяги/Упор. В. Брехуненко. – К., 2016. – 608 с.

ЛІТЕРАТУРА

34. Frederick J. Turner The Significance of the Frontier in American History (1894) [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/archives/the-significance-of-the-frontier-in-american-history> (06.04.2017).
35. Алекберли М. Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI – первой половине XVII веков / М.Алекберли . – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1961. – 270 с.
36. Амеліна О. Козацтво в роботі Шарля де Пейссонеля «Історичні та географічні спостереження за варварами, які мешкають на берегах Дунаю та Чорного моря» (1756) (Observations historiques et géographiques, sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube & du Pont-Euxin) / О. Амеліна // Чорноморська минувшина: Записки Відділу історії козацтва на півдні України. – Одеса, 2016. – Вип. 11. – С. 83 - 91.
37. Амеліна О. Проблематика козацького здобичництва в науковій спадщині Я. Дашкевича / О. Амеліна // Інтелігенція і влада. – Одеса: Одеський національний політехнічний університет. – С. 84 - 93.
38. Амеліна О. Проблематика козацького здобичництва в роботах Д.І. Яворницького / О.Амеліна // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – Дніпро : Ліра, 2016. – Вип. 14. – С. 78 - 85.
39. Антонович В. Петро Сагайдачний/ В. Антонович. [електронний режим]. - Ресурс доступу: <http://moonstation.tripod.com/sahaidachny.html> (20.04.17).
40. Апанович О. М. Розповіді про запорозьких козаків / О. Апанович. – К.: Дніпро, 1991. – 342 с.

41. Апанович О. Сагайдачний Петро – український козацький гетьман / О.Апанович. [електронний режим]. - Ресурс доступу: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=12417> (14.05.2017).
42. Бачинська О., Чухліб Т., Щербак В. Українське козацтво / О.Бачинська, Т. Чухліб, В. Щербак. – Київ: Кристал Бук, 2015. – 400 с.
43. Боєчко В., Чабан А. Роль зарубіжних територій в процесі генезису козацтва / В. Боєчко, А. Чабан // Український історичний журнал. – 1999. – № 2. – С. 48 - 63.
44. Брехуненко В. Козаки на Степовому Кордоні Європи. Типологія козацьких спільнот XVI – першої половини XVII ст. / В. Брехуненко – К., 2011. – 504 с.
45. Брехуненко В. Козацький ясир і торгівля ним у XVI – першій половині XVII ст. / В. Брехуненко // Історія торгівлі, податків та мита. – 2010. – № 1. – С. 96-112.
46. Бруна Ф. Черноморье /Ф. Бруна // Сборник исследований по исторической географии Южной России (1852 - 1877). – Ч. 1. – 408 с.
47. Вирський Д. Околиця Ренесансу: річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.) /Д. Вирський. – У 2-х ч. - К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – 502 с.
48. Голобуцький В. Запорожское козачество / В. Голобуцький. – К.: Государственное издательство политической литературы УССР, 1957. –463 с.
49. Грибовський В. Запорозько-ногайське порубіжжя у XVI–XVIII століттях / В. Грибовський. [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cossackdom.com/articles/g/gribovskiy_zaporozhpobuzh02081.htm (20.04.2017).

50. Грибовський В. Типологія татарських набігів у XVIII ст. / В.Грибовський // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII – XIX ст.— Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2000. — Вип. 5. — С. 206-211.
51. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. — Т. VII. — К.: Наукова думка, 1995. — 624 с.
52. Гурбик А. Виникнення Запорозької Січі (хронологічний та територіальний аспекти проблеми) / А. Гурбик // Український історичний журнал. — К.: «Наукова думка», 1999. — № 6. — С. 3 - 17.
53. Гурбик А. Томаківська Січ / А.Гурбик // Історія українського козацтва: Нариси у двох томах / Відп. ред. Смолій В.А. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — Т. 1. — С. 536 - 547.
54. Дашкевич Я. Козацтво на Великому кордоні / Я. Дашкевич // Український історичний журнал. — К., 1990. — № 12. — С. 20 - 22.
55. Дашкевич Я. Україна і Схід / Я. Дашкевич / Упоряд. Г.Сварник, А.Фелонюк . — Львів, 2016. — 960 с.
56. Дашкевич Я. Україна на межі між сходом і заходом (XIV-XVIII ст.) / Я.Дашкевич // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. — Т. ССХХІІ. Праці історико-філософської секції. — Львів, 1991. — С. 28 - 44.
57. Довнар-Запольский М. Литовские упоминки татарским ордам / М.Довнар-Запольский / Скарбовая книга Метрики Литовской 1502-1509 гг. — М.: Книга по Требованию, 2011. — 98 с.
58. Драгоманов М. Про українських козаків, татар та турків / М.Драгоманов.—К.,1917. [електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/drag/drag07.htm> (02.02.2017).

59. Крип'якевич І. Історія українського війська / І. Крип'якевич. – Ч. II. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.exlibris.org.ua/wijsko/index.html> (20.04.2017).
60. Лащенко Х. Географія, природне середовище вольностей Війська Запорозького, та природокористування запорозьких козаків (1734 - 1775): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. – К., 2002. – 14 с.
61. Лащенко Х. До історичної географії Запорозжя часів Нової Січі: шляхи броди і переправи як елементи розгалуженої системи сполучень / Х. Лащенко // Південна Україна у 18-19 ст. – Вип.3.-Запоріжжя, 1998. – С. 96-106.
62. Леп'явко С. Великий кордон Європи як фактор становлення українського козацтва (XVI ст.) / С. Леп'явко [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cossackdom.com/book/bookkordon.html> (24.04.2017).
63. Леп'явко С. Козаки і татари на початку 1580-х років / С. Леп'явко // Наукові записки. Збірник праць вчених та аспірантів. – Т. 6. – К., 2001. – С. 30 - 36.
64. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні / С. Леп'явко. – Чернігів: Сіверянська думка, 1996. – 284 с.
65. Леп'явко С. Формування світоглядних засад українського козацтва (поняття "козацького хліба" в останній третині XVI ст.) / С. Леп'явко // Україна в Центрально-Східній Європі: Студії з історії XI–XVIII століть . – Вип. 1 / Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000.– С. 143 - 158.
66. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом / І. Лисяк-Рудницький. – К.: ПрАТ «Українська прес-група», 2012. – 64 с.

67. Мамчак М. Україна: шлях до моря. Історія українського флоту / М.Мамчак. [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrlife.org/main/prosvita/hist_flotua.htm (14.05.2017).
68. Маркевич А. Город Качибей или Гаджибей / А. Маркевич. – предшественник города Одессы // Записки императорского Одесского общества истории и древности. – С. 1 – 73.
69. Мицик А., Плохій С., Стороженко І. Як козаки воювали: Історичні розповіді про запорізьких козаків / А. Мицик, С.Плохій, І.Стороженко. – 2-ге вид. – Дніпропетровськ: «Січ»; К.: «Памятки України», 1991. – 302 с.
70. Мицик Ю. Тугай-Бей / Ю. Мицик // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наук. думка, 2013. — Т. 10 : Т — Я. — С. 172
71. Олійник О. Про локалізацію запорозьких зимівників / О. Олійник // Нові археологічні дослідження пам'яток українського козацтва. Зб. наук. пр.— К., 1992. – С. 45 - 53.
72. Остапчук В., Галенко О. Козацькі чорноморські походи у морській історії Кятіба Челебі «Дар великих мужів у воюванні морів» / В. Остапчук, О. Галенко // Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. - Львів — К.— Нью-Йорк, 1996. – С. 341 - 426.
73. Плецький С. Здобичництво / С. Плецький / Українське козацтво: Мала енциклопедія. — К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С. 172.
74. Плецький С. Хліб козацький / С. Плецький / Українське козацтво: Мала енциклопедія. — К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С. 508 – 509.
75. Плецький С. Харциз / С. Плецький / Українське козацтво: Мала енциклопедія. — К.: Генеза; Запоріжжя : Прем'єр, 2002. — С. 508.

76. Рудницький Ю. «Батька» Бернард / Ю. Рудницький. [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/batka_bernard.htm (25. 04. 2017).

77. Сас П. Воєнний промисел запорізьких козаків (перша половина XVII ст.) / П. Сас // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип. 7. – С.167 - 196.

78. Сергійчук В. Морські походи запорожців / В. Сергійчук. [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://exlibris.org.ua/text/morski_pohody.html (20. 03.2017).

79. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 11. – 799 с.

80. Стороженко І. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у визвольній війні українського народу середини XVII століття. Книгаперша.Воєннідії1648- 1652 рр. / І. Стороженко. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1996. – 315 с.

81. Фелонюк А. Схід у науковій спадщині Ярослава Дашкевича / А. Фелонюк // Україна і Схід. – Львів, 2016. – С. 7 - 76.

82. Черкас Б. Остафій Дашкович - черкаський і канівський староста XVI ст. / Б. Черкас // Український історичний журнал.– К.: «Наукова думка», 2002. – №1. – С. 53 - 67.

83. Черкас Б. Політичні відносини Великого князівства Литовського з Кримським ханатом у 1533–1540 рр. / Б. Черкас // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – №3. – С.117 - 128.

84. Черкас Б. Прикордонний староста Семен Полозович / Б. Черкас // Український історичний збірник. – 2004. – № 7. – С. 95 - 105.
85. Черкас Б. Українське козацтво наприкінці XV - у першій половині XVI ст. / Б. Черкас // Історія українського козацтва: Нариси у двох томах / Відп. ред. Смолій В.А. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 1. – С. 57 - 64.
86. Чухліб Т. Козаки та Яничари: Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500 – 1700 років / Т. Чухліб. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2010. – 446 с.
87. Щербак В. Джерела формування українського козацтва / В. Щербак / Історія українського козацтва: Нариси у двох томах / Відп. ред. Смолій В.А. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 1. – С. 65 - 74.
88. Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV — середина XVII ст. / В. Щербак. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/coss1/shch.htm> (02.05.2017).
89. Щербак В. Реєстрові козаки на державній служб / В. Щербак // Історія українського козацтва: Нариси у двох томах / Відп. ред. Смолій В.А. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 1. – С. 75 - 86.
90. Эворницкий Д. Источники для истории запорожских казаков / Д. Эворницкий. – Т. 2. – Владимир: Типо-Литография губернского правления, 1903. – С. 1083 –2107, 122 с.
91. Эворницкий Д. Источники для истории запорожских казаков / Д.Эворницкий. – Т. 1. – Владимир: Типо-Литография губернского правления, 1903. – 1072 с.
92. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків / Д. Яворницький. – Т. 1. – Львів: «Світ», 1990. – 319 с.

93. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків / Д. Яворницький. – Т. 2. – Львів: «Світ», 1991. – 392 с.

94. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків / Д. Яворницький. – Т. 3. – Львів: «Світ», 1992. – 456 с.

95. Яворницький Д. Твори у 20 томах / Д. Яворницький. – Т. 2. – К. – Запоріжжя: Тандем-У, 2005. – 379 с.

96. Яворницький Д. Вольности запорожских казаков. Историко-типографический очерк. – Санкт-Петербург: типография И. Н. Скороходова, 1890. – 384 с.